

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

תוכניות ממשלתיות לתמיכה בקשישים בודדים

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 6408240/1 - 02

פקס: 6496103 - 02

www.knesset.gov.il/mm

כתיבה: אהוד בקר

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

ט"ו בתמוז תשע"ו

21 ביולי 2016

תמצית

מסמך זה נכתב לבקשת חה"כ נחמן שי. במסמך מוצגים מידע בנושא הבדידות בקרב קשישים ונתונים סטטיסטיים על קשישים בישראל החשים בדידות. לאחר מכן נסקרים במסמך שירותים רלוונטיים שמציעים משרדי הממשלה, ובפרט משרד הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה) והמשרד לשוויון חברתי.

המסמך מתבסס על המידע שנמסר מהמשרדים, ונתונים על הסתייעות בשירותיהם מוצגים ככל שסופקו. יודגש כי נושא המסמך אינו שירותים המוצעים לקשישים ככלל, אלא רק שירותים ייחודיים לקשישים בודדים או שירותים שיש להם זיקה במיוחד לטיפול בסוגיית הבדידות בקרב קשישים.

- ככלל, בדידות מוגדרת במחקר האקדמי כפער – הנתפס באופן סובייקטיבי – בין הקשרים החברתיים הרצויים לאדם לבין אלו שלדעתו עומדים לרשותו (מדובר בתחושה שאינה דווקא קשורה למספר האנשים שסביבו), שעלול להוביל לסבל, לפגיעה באיכות החיים של הפרט, לקשיים בריאותיים ואף לדיכאון, ובמקרים קיצוניים לנטיות אובדניות.

- במסמך מוצגים, כאמור, נתונים על בדידות של קשישים בישראל. יש לציין כי מוצגים בו רק נתונים המבוססים על דיווח עצמי של קשישים על בדידות שהם חשים, ובמסגרת כתיבתו, ובבירורים שנעשו עם משרדי הממשלה לצורך כתיבתו לא נמצאו נתונים מקיפים ומייצגים על מספר הקשישים הבודדים שאין להם משפחה כלל או הקשישים שנוקקים לסיוע ואין מי שייתן אותו, אשר אינם נסמכים על דיווח הקשיש עצמו על הבדידות שהוא חש.

- להלן נתונים בולטים על דיווח תחושת בדידות מצד קשישים, המבוססים על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. נתונים מפורטים יותר ממקור זה וממקור אחר מוצגים בהמשך המסמך:¹

- תחושת הבדידות שכיחה יותר ככל שעולה הגיל: בקרב קשישים גילאי 65–74 שיעור המדווחים כי הם חשים בדידות לעתים קרובות או מדי פעם היה כ-32%, ואילו בקרב מי שגילו 75 ומעלה השיעור היה 42.4%.

- שיעור תחושת הבדידות בקרב קשישות גבוה מאשר בקרב קשישים (כ-43% לעומת כ-27%), וגבוה יותר בקרב קשישים מהמגזר הערבי מאשר בקרב המגזר היהודי והמגזר המוגדר "אחר" (60% לעומת 34.2%).

- כמה ממשרדי הממשלה מציעים שירותים שתכליתם סיוע בהתמודדות עם תחושת בדידות, במיוחד משרד הרווחה והשירותים החברתיים (המממן מסגרות חברתיות כגון מועדונים חברתיים) והמשרד לשוויון חברתי. גופים נוספים המציעים סיוע רלוונטי לתחושת בדידות בקרב קשישים הם משרד הבריאות, שירות הייעוץ לקשיש במוסד לביטוח לאומי ומשרד הבינוי והשיכון. פירוט פעילויות המשרדים האלה יש בהמשך המסמך.

- לאחרונה מקודם מיזם פיילוט ייעודי להפחתת הבדידות בקרב קשישים, המשותף למשרד הרווחה, ה"ג'וינט" והמוסד לביטוח לאומי. על-פי התכנון, יישום המיזם יחל בחודשים הקרובים וייכללו בו

¹ הנתונים הם מהסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2013 ונתונים מאותה שנה מתוצאותיו של סקר SHARE, סקר אירופי לבריאות, הזדקנות ופרישה שישראל משתתפת בו. ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מחולל לוחות: סקר חברתי 2013, אומדני נפשות](#), כניסה אחרונה: 12 ביולי 2016; מעין לוינסון, רכזת ידע במרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל, דוא"ל, 18 ביולי 2016.

כ-14 תוכניות שונות ב-28 מוקדים ברחבי הארץ, אשר יעילותן תיבחן באופן שיסייע לשפר שירותים דומים בעתיד.

1. רקע

1.1. הגדרת קשיש במסמך זה

במחקרים על הגילאים המבוגרים בישראל מוגדרים מי שגילם מ-65 ומעלה קשישים או זקנים.² לצד זה, בחקיקה ובמסמכי מדיניות שונים נעשה שימוש בהגדרה "אזרחים ותיקים", בהתאם לחוק האזרחים הוותיקים, התש"ן-1989, שלפיו מדובר באזרחים שהגיעו לגיל פרישה, ועם הגעתם לגיל זה הם זכאים לתעודת אזרח ותיק ולזכויות נוספות.³ גיל הפרישה מוגדר בחוק גיל פרישה, התשס"ד-2004, ובעת כתיבת מסמך זה גיל הפרישה בישראל הוא 67 לגברים ו-62 לנשים.⁴ היות שרוב הגופים הנסקרים במסמך זה משתמשים במונחים "קשיש" או "זקן" לציון קבוצת האוכלוסייה של מי שגילם הוא מ-65 ומעלה, ייעשה במסמך זה שימוש במונח "קשישים" לציון קבוצה זו. במקום שבו שירות מוצע באופן מובחן לאזרחים ותיקים, הדבר מצוין במפורש.

1.2. בדידות – ובדידות בקרב קשישים⁵

בדוח של האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל (הנקראת גם "גיוינט ישראל – אשל") מוגדרת **בדידות: פער, הנתפס באופן סובייקטיבי, בין הקשרים החברתיים הרצויים לאדם לבין אלו שבפועל עומדים לרשותו**. בדידות מתעוררת כאשר האדם תופס פער זה כלא רצוי, ונוצרת חוויה שעלולה להוביל לסבל, לפגיעה באיכות החיים של הפרט ואף לדיכאון ובמקרים קיצוניים לנטיות אובדניות.⁶ יש מחקרים המבדילים בין בדידות כתחושה סובייקטיבית (loneliness) ובין המצב האובייקטיבי של היעדר קשרים עם אחרים (social isolation או aloneness), שאינו מזוהה כבדידות: אדם יכול להיות לבד ולא להרגיש בודד, מכיוון שיש לו עולמות תוכן שמעסיקים אותו, ואילו אדם אחר יכול להיות בקשר יומיומי שטחי עם אנשים רבים או להיות בעל משפחה, ועדיין לראות עצמו כבודד.⁷ הבחנות אפשריות נוספת הן בין בדידות כרונית, המלווה אדם לאורך שנים ואף לאורך כל חייו, ובין בדידות מצבית, המתפתחת על-פי רוב בעקבות אירועי חיים, וממנה אדם מצליח להחלים לאורך זמן, וכן בין בדידות הנובעת מאובדן אדם קרוב (emotional loneliness) ובין תחושת ניתוק) מרשת חברתית (social loneliness).⁸ נראה כי ברוב

² ראו למשל: "גיוינט ישראל – אשל", משאב (מאגר מידע ארצי לתכנון בתחום הזיקנה), "מאיי-רס-גיוינט-ברוקדייל", [הזקנים בישראל: עובדות ומספרים](#), 2015, עמ' 2.

³ חוק האזרחים הוותיקים, התש"ן-1989, סעיפים 1-2, 8-13.

⁴ חוק גיל פרישה, התשס"ד-2004, סעיף 4. אפשר לראות בחוק שבעבר היה גיל הפרישה נמוך יותר, 65 לגברים ו-60 לנשים, וגיל הפרישה נקבע לכל אדם לפי תאריך הלידה שלו. נוסף על כך יש ועדה לקביעת גיל הפרישה לנשים שנולדו לאחר שנת 1955, ולפי החוק על שר האוצר להביא את המלצות הוועדה לאישור ועדת הכספים של הכנסת לא יאוחר מ-30 בספטמבר 2016. ראו סעיפים 3-9 לחוק.

⁵ סקירת הספרות המוצגת כאן היא תמציתית ומכוונת לצורכי המסמך. הרחבה ראו: [דוח הוועדה לבחינת דרכי התמודדות עם בדידות בקרב אנשים זקנים](#), 2014, עמ' 32-47.

⁶ "גיוינט ישראל – אשל", "אשל": החומש התשיעי, 2011-2015, 2011, עמ' 15.

⁷ שרון שיוביץ-עזרא, "בדידות לעת זיקנה: בחינת התופעה בישראל ובארצות-הברית", **חברה ורווחה** 31(1), מרס 2011, עמ' 92; מתתיהו רוני, חיה צוקרמן-בראלי, סילביה למל, "בדידות בקרב קשישים והמשתנים הקשורים בה", **גרונטולוגיה** 48/47, אביב-קיץ 1990, עמ' 26.

⁸ לראות איילון ושרון שיוביץ-עזרא, "בדידות בזיקנה", **הגיל החדש** 11, דצמבר 2011, עמ' 13; [דוח הוועדה לבחינת דרכי התמודדות עם בדידות בקרב אנשים זקנים](#), 2014, עמ' 32-33.

ההגדרות האלה הבדידות נתפסת כתחושה סובייקטיבית. לפי גישה אחרת, הגישה האבולוציונית, הצורך בחברה הוא צורך טבעי של אנשים, כמו הצורך במזון ובשתייה, ולפיה בדידות היא סימן אזהרה המעיד על מחסור, הדומה לרעב או צמא.⁹

גורמים שונים עלולים לחזק את תחושת הבדידות בקרב זקנים, ובהם פרישה מעבודה, החלפה מאולצת של מקום המגורים, התאלמנות, הידרדרות במצב הפיזי או המנטלי והצטמצמות המעורבות החברתית הפעילה. לפי קול קורא שפורסם בנושא זה, יש קבוצות אוכלוסייה בקרב הקשישים שיש להן מאפיינים ייחודיים וסיכון גבוה יותר לחוש בדידות, ובהן מרותקי בית; קשישים עם מחלות כרוניות, מחלות נוירולוגיות או בעיות פיזיות או נפשיות הגרים לבדם; מי שגרים עם בני-זוג שעברו אירוע מוחי או התקף לב; מי שפנו לקו חם וביטאו נטיות אובדניות או דיכאון; אלמנות; אנשים זקנים מאוד וזקנים בקבוצות מיעוט.¹⁰

יש להדגיש שבדידות נמדדת בדרך כלל באופן סובייקטיבי, לפי הדיווח של אדם על תחושתו.¹¹ יש מחקרים המצביעים על תחושת בדידות שכיחה יותר בקרב זקנים ככל שהם מתבגרים וככל שרשת התמיכה החברתית שלהם (משפחה וחברים) מצומצמת יותר, ועל השלכות שליליות של תחושת הבדידות על הבריאות הנפשית והגופנית (הנובעות למשל מהתנהגות מזיקה של אדם הסובל מבדידות, מאיכות שינה פחותה ועוד).¹² נוסף על כך, קשישים כאמור נמצאים בסיכון מוגבר להזנחה, ניצול כלכלי והתעללות.¹³

יש דרכים מגוונות לסייע למי שחשים בדידות ונבדקו במחקר, ובהן טיפול פרטני, תרפיה קבוצתית ופעילות קהילתית. בשנת 2011 נבחנו כ-150 תוכניות שנחלקו לארבע אסטרטגיות התערבות: תמיכה חברתית (קבוצות תמיכה ומנטורינג), יצירת הזדמנויות לקשירת קשר חברתי (פעילויות ובילויים משותפים), הקניית מיומנויות חברתיות (במקרים שנמצא כי הקושי נובע ממחסור בהן, כגון יכולת לקבל ולתת מחמאות, שימוש בתקשורת לא מילולית ועוד) וטיפול קוגניטיבי-התנהגותי (cognitive behavioral CBT, therapy), שנועד להביא לשינוי דפוסי התנהגות המעלים מחשבות שליליות בהקשר החברתי. בבחינה זו, שלושה בנייתוח עומק של 50 תוכניות, כמחציתן בעבור קשישים, עלה שלטיפול הקוגניטיבי-התנהגותי הייתה ההשפעה הרבה ביותר בכיוון של הפחתת תחושת הבדידות, ופעילות שמלכתחילה נכללת בה אינטראקציה חברתית היא יעילה יותר מפעילות שאינה קבוצתית (גם אם אין בכך הבטחה להצלחה, היות שדפוסי החשיבה האישיים עלולים שלא לעודד התקרבות בין-אישית). נוסף על כך, לפי סקירה

⁹ Pamela Qualter et al, "Loneliness Across the Life Span", *Perspectives on Psychological Science* 10(2), March 2015, pp.255-260.

¹⁰ "גיוינט ישראל – אשל" והקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי, [קול קורא להגשת הצעות לתוכניות למניעה והפגה של בדידות בקרב זקנים](#), 2014, עמ' 2; שרון שויביץ-עזרא, "בדידות לעת זיקנה: בחינת התופעה בישראל ובארצות-הברית", [חברה ורווחה](#) 31(1), מרס 2011, עמ' 97.

¹¹ ראו דוגמאות במאמרים: Jiska Cohen-Mansfield et al, "Loneliness in old Age: Longitudinal Changes and their Determinants in an Israeli Sample", *International Psychogeriatrics* 21(6), 2009, p.1160; Jochanan Stessman et al, "Holocaust Survivors in Old Age: The Jerusalem Longitudinal Study", *Journal of the American Geriatrics Society* 56(3), March 2008, p.472.

שרון שויביץ-עזרא, "בדידות לעת זיקנה: בחינת התופעה בישראל ובארצות-הברית", [חברה ורווחה](#) 31(1), מרס 2011, עמ' 92.

¹² Jiska Cohen-Mansfield et al, *ibid*, p.1167-1168.

שרון שויביץ-עזרא, שם, עמ' 94.

¹³ מרכז מידע "רעות – אשל", [זכויות ושירותים לזקן הבודד](#), כניסה אחרונה: 7 ביולי 2016.

מחקרית משנת 2015, יש טיפולים תרופתיים הנבדקים על בעלי-חיים ומצביעים על אפשרות של טיפול תרופתי נגד תחושת בדידות.¹⁴

2. נתונים על בדידות בקרב הקשישים בישראל

בסוף שנת 2014 היו הקשישים כ-11% מכלל האוכלוסייה (900,000 מכ-8.3 מיליון איש). רוב הקשישים בישראל הם מהמגזר היהודי: מוסלמים, נוצרים-ערבים ודרוזים היו כ-8% בלבד מכלל הקשישים. שיעור הקשישים בחברה הערבית, הנחשבת צעירה יחסית, היה באותה שנה כ-4%, לעומת 13% באוכלוסיית היהודים והאחרים (הכוללת נוצרים שאינם ערבים ובלתי מסווגים לפי דת).¹⁵

בדידות בקרב הקשישים: יש לציין כי במסגרת כתיבת מסמך זה ובבירורים עם משרדי הממשלה לא נמצאו נתונים מקיפים ומייצגים על מספר הקשישים הבודדים שאין להם משפחה כלל או הקשישים שנוקקים לסיוע ואין מי שייתן להם אותו מלבד אלה הנסמכים על דיווח הקשיש עצמו על תחושת בדידות.¹⁶ לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2014, כ-23.2% מכלל הקשישים בישראל התגוררו לבדם (כמשק בית של אדם אחד), אולם אין בכך כדי לאפשר לעמוד על התמיכה והסיוע שעומדים לרשותם. ניתוח רלוונטי אפשרי של נתוני הלשכה הוא מספר הקשישים שאינם נשואים, שמעולם לא נולדו להם ילדים ושמשק הבית שלהם הוא של אדם אחד. בנתוני שנת 2014 שיעור קבוצה זו היה כ-1.94% מכלל אוכלוסיית הקשישים.¹⁷ עם זאת, מדובר בהערכת חסר, מכיוון שבנתון זה לא נכללים קשישים שאיבדו את ילדיהם או שילדיהם גרים בחו"ל וגם לא מי שמשפחתם מרוחקת מהם או מזניחה אותם, וכן ייתכן שנכללים בהערכה זו מי שאימצו ילדים או שמקבלים סיוע מקצועי או תמיכה מהקהילה או מבני משפחה שאינם ילדיהם.

לאחרונה נבחן נושא **תחושת הבדידות בקרב הקשישים** באופן מעמיק בשנת 2013 על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (במסגרת הסקר החברתי) ובפרויקט SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) – סקר אירופי תקופתי לבריאות, הזדקנות ופרישה, שישראל משתתפת בו. באותה שנה, לפי נתוני הסקר החברתי, חשו 13.3% מכלל קבוצת הגיל 65–74 חשו בדידות לעתים קרובות ו-18.5% חשו בדידות מדי פעם. בקרב מי שגילם 75 ומעלה חשו 20.3% בדידות לעתים קרובות ו-22% חשו בדידות מדי פעם. בכלל האוכלוסייה 9.3% חשו בדידות לעתים קרובות ו-18.8% חשו בדידות מדי פעם. אפשר ללמוד מכך שתחושת בדידות לעתים קרובות שכיחה יותר בקרב קשישים בכלל, ותחושת בדידות לעתים קרובות או מדי פעם שכיחה במיוחד בקרב מי שגילם 75 ומעלה. בנייתוחים שלהלן יאוחדו מי שחשי בדידות מדי פעם ולעתים קרובות, כפי שנעשה בפרסומי משאב ובפרסומים נוספים שנסקרו ברקע למסמך זה.¹⁸

¹⁴ Christopher M. Masi et al, [A Meta-Analysis of Interventions to Reduce Loneliness](#), *Personality and Social Psychology Review* 15(3), August 2011, pp.219–266; Stephanie Cacioppo et al., [Loneliness: Clinical Import and Interventions](#), *Perspectives on Psychological Science* 10(2), March 2015, pp.241–244.

¹⁵ "גיוינט ישראל – אשלי", "משאב" (מאגר מידע ארצי לתכנון בתחום הזיקנה), "מאירס-גיוינט-ברוקדייל", [הזקנים בישראל: עובדות ומספרים](#), 2015, עמ' 3.

¹⁶ לפי אתר האינטרנט של "רעות – אשלי", כ-5% מכלל הקשישים בישראל הם בודדים ללא משפחה, אולם בבדיקה עם צוות מרכז המידע "רעות – אשלי" לא נמצא המקור לנתון זה. מרכז מידע "רעות – אשלי", [זכויות ושירותים לזקן הבודד](#), כניסה אחרונה: 21 ביולי 2016.

¹⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מחולל לוחות: סקר חברתי 2014, אומדני נפשות](#), כניסה אחרונה: 21 ביולי 2016.

¹⁸ "גיוינט ישראל – אשלי", "משאב" (מאגר מידע ארצי לתכנון בתחום הזיקנה), "מאירס-גיוינט-ברוקדייל", [הזקנים בישראל: עובדות ומספרים](#), 2015, עמ' 3; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מחולל לוחות: סקר חברתי 2013, אומדני נפשות](#), כניסה אחרונה: 12 ביולי 2016.

תחושת הבדידות שכיחה יותר בקרב קשישים מבוגרים יותר: שיעור המדווחים על תחושת בדידות בקבוצת הגיל 65–74 היה כ-32%, ואילו בקבוצת הגיל 75 ומעלה שיעורם היה 42.4%. בחלוקה לקבוצות אוכלוסייה, תחושת בדידות שכיחה בקרב קשישים ערבים (60%) יותר מאשר בקרב קשישים יהודים ואחרים (34.2%). בחלוקה מגדרית נשים דיווחו על תחושת בדידות בשיעור גבוה מגברים בכל גיל ובכל קבוצת אוכלוסייה. דוגמה לכך אפשר לראות בחתך של כלל אוכלוסיית הקשישים בישראל: 27% מכלל הקשישים (הגברים) דיווחו על תחושת בדידות לפעמים או לעתים קרובות, ואילו בקרב הקשישות השיעור המקביל היה 43.7%. שיעור הדיווח על תחושת בדידות בקרב העולים ממדינות ברית-המועצות לשעבר קרוב לזה שבשאר האוכלוסייה היהודית: בקרב העולים שיעור הדיווח על תחושת הבדידות בשנת 2013 היה 34.3%, לעומת 34.2% בקרב יהודים ואחרים.¹⁹

לצורך כתיבת המסמך נעשו פילוחים של נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2013 לפי כמה מאפיינים בריאותיים וכלכליים, כגון שביעות רצון מהמצב הכלכלי, מצב בריאותי ודיכאון. ראו להלן:²⁰

- בקרב קשישים שדיווחו כי הם חשים דיכאון תמיד או לעתים קרובות שכיחות תחושת הבדידות לעתים קרובות או מדי פעם הייתה 76.6%. השכיחות ירדה ל-58% בקרב מי שחש מדוכא מדי פעם, ל-25.4% בקרב מי שחש מדוכא לעתים רחוקות ול-17.4% בקרב מי שלא חש מדוכא כלל.
- שכיחות תחושת הבדידות בקרב קשישים שמצבם הבריאותי טוב מאוד הייתה 17.6%, בקרב מי שמצבם טוב – 23.7%, לא כל כך טוב – 43% ובכלל לא טוב – 57.8%.
- הבדלים דומים נמצאו בזיקה ליכולת הכלכלית לכסות את הוצאות משק הבית: מ-21.4% החשים בדידות לעתים קרובות או מדי פעם בקרב מי שמצליחים בכיסוי ההוצאות ללא כל קושי ל-32.8% בקרב מי שמצליחים, 51.4% חשים בבדידות בקרב מי ש"לא כל כך מצליחים" ו-61.7% בקרב מי שבכלל אינם מצליחים לכסות את הוצאות משק ביתם.
- לשביעות רצון מהמצב הכלכלי נמצא קשר דומה לשיעור תחושת הבדידות: משכיחות של 27.5% בקרב קשישים שהיו מרוצים או מרוצים מאוד ממצבם הכלכלי ל-47.8% בקרב מי שלא היו כל כך מרוצים ו-58.9% בקרב מי שבכלל לא היו מרוצים ממצבם הכלכלי.
- שכיחות תחושת הבדידות לעתים קרובות או מדי פעם בקרב קשישים נשואים הייתה כ-26.2%, לעומת 55.1% בקרב קשישים שאינם נשואים (גרושים, אלמנים, רווקים או חיים בנפרד).
- בחלוקה לפי מספר הנפשות במשק הבית נמצא כי שכיחות תחושת הבדידות בקרב קשישים שהתגוררו לבדם היא 31.8%, בקרב קשישים שחלקו את משק הבית עם אדם נוסף שיעורה כ-9.7%, ובקרב מי שחלקו את משק הבית עם שני אנשים השכיחות עולה ל-17.8%.

¹⁹ קבוצת האוכלוסייה בסקר היא מגיל 20 ואילך. "משאב" (מאגר מידע ארצי לתכנון בתחום הזיקנה), דיווח על הרגשת בדידות בקרב בני 65+ ובקרב כלל האוכלוסייה, 2013.

²⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מחולל לוחות: סקר חברתי 2014, אומדני נפשות](#), כניסה אחרונה: 21 ביולי 2016.

- בחלוקת הקשישים באוכלוסייה היהודית דיווחו קשישים דתיים ומסורתיים יותר מקשישים חילונים על תחושת בדידות לפעמים או לעתים קרובות: 44.7% מהדתיים ו-39.6% מהמסורתיים,²¹ לעומת 29% מהחילונים.²²

בנתונים שנאספו מקשישים בסקר SHARE שנערך בשנת 2013 נמצא שבקבוצת הגיל 65–74 חשו בדידות לעתים קרובות או לפעמים כ-27.5%, בקבוצת הגיל 75–84 – כ-36.8%, ומעל גיל 85 – כ-47%. דיווח על תחושת בדידות היה שכיח יותר בקרב נשים (38.8% לעומת 25.7%), יותר בקרב רווקים, אלמנים, גרושים ופרודים מאשר בקרב נשואים ומי שחיו בזוגיות (54.4% לעומת 24.8%), יותר בקרב מי שלא היה מועסק בזמן הסקר מאשר בקרב מי שהיה מועסק (35.9% לעומת 14.6%), ויותר בקרב מי שחש שמצב בריאותו רע או סביר מאשר בקרב מי שחש שבריאותו במצב מצוין, טוב מאוד או טוב (44.2% לעומת 21.9%).²³

להלן ריכוז הנתונים שהתקבלו או שנעשה להם פילוח בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובסקר SHARE לשנת 2013:

לוח 1: שיעור החשים בדידות לעתים קרובות או מזי פעם לפי מבחר מאפיינים, הסקר החברתי וסקר

SHARE, 2013²⁴

הסקר החברתי	סקר SHARE	
גיל	74–65 : 32% 75 ומעלה : 42.4%	74–65 : 27.5% 84–75 : 36.8% 85 ומעלה : 47%
מגדר	גברים : 27% נשים : 43.7%	גברים : 25.7% נשים : 38.8%
מצב משפחתי	נשואים : 26.2% רווקים, אלמנים, גרושים, פרודים : 55.1%	נשואים / בזוגיות רשמית : 24.8% רווקים, אלמנים, גרושים, פרודים : 54.4%
מספר הנפשות במשק הבית	אדם אחד : 31.8% שני אנשים : 9.7% שלושה אנשים : 17.8%	
מצב תעסוקתי	מועסק : 21% לא מועסק : 40%	מועסק : 14.6% לא מועסק : 35.9%
בריאות נתפסת	טוב מאוד או טוב : 22.4% לא כל כך טוב או בכלל לא טוב : 47.4%	מצוין, טוב מאוד או טוב : 21.9% סביר או רע : 44.2%
תחושת דיכאון	מדוכאים תמיד או לעתים קרובות : 76.6% מדוכאים מדי פעם : 58% לעתים רחוקות או כלל לא : 19.1%	

²¹ בחלוקת קבוצת המסורתיים מדובר ב-39.4% מכלל מי שהגדירו את עצמם מסורתיים דתיים ו-39.6% מכלל מי שהגדירו את עצמם מסורתיים לא כל כך דתיים. בנתונים שבהמשך שתי הקבוצות האלה מוצגות יחד.

²² במידע על חרדים נמצאה טעות דגימה גבוהה יחסית ואינו מוצג. מתוך: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מחולל לוחות: סקר חברתי 2013, אומדני נפשות](#), כניסה אחרונה: 21 ביולי 2016..

²³ מעין לוינסון, רכזת ידע במרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל, דוא"ל, 18 ביולי 2016.

²⁴ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [מחולל לוחות: סקר חברתי 2014, אומדני נפשות](#), כניסה אחרונה: 21 ביולי 2016; מעין לוינסון, שם.

	מצליח ללא קושי : 21.4% מצליח : 32.8% לא כל כך מצליח : 51.4% בכלל לא מצליח : 61.7%	יכולת את הוצאות משק הבית
	מרוצה או מרוצה מאוד : 27.5% לא כל כך מרוצה : 47.8% בכלל לא מרוצה : 58.9%	שביעות רצון מהמצב הכלכלי
	ערבים : 60% יהודים ואחרים : 34.2% (בקרב העולים מברית-המועצות לשעבר : 34.3%)	מגזר
	דתיים : 44.7% מסורתיים : 39.6% חילונים : 29%	הגדרה עצמית מבחינה דתית (בקרב יהודים)

3. האתגרים בהתמודדות עם בדידות בקרב קשישים

לצורך הבנת הצרכים העיקריים של קשישים החשים בדידות נסקרים להלן מחקרים שנעשו בנושא והפעילויות המוצעות לציבור הקשישים. בחינת התמיכה הלא-פורמלית שקשישים בעלי משפחה מקבלים מבני משפחתם מצביעה על כמה תחומים עיקריים שבהם קשישים זקוקים לתמיכה: עזרה מזדמנת באחזקת משק הבית, סיוע במיצוי זכויות מרשויות המדינה ותיווך בקשר עם נותני שירותים, סיוע בפעולות יומיומיות ותמיכה כלכלית.²⁵ כל סוגי התמיכה הניתנים לקשישים על ידי בני משפחתם (פרט לסיוע כלכלי) מוצעים לקשישים החשים בדידות במסגרת שירותים והטבות ממשלתיים הנסקרים להלן. נוסף על כך, מהמחקרים בנושא שנסקרו לצורך כתיבת מסמך זה, ומהשירותים המוצעים לקשישים, עולה צורך נוסף: הצורך בחברה ובתקשורת בין-אישית, אשר עשוי להיווצר עקב מחסור בהזדמנויות ליצירת קשרים, מחסור בכישורים חברתיים, או מגבלות רפואיות ואחרות המקשות על קשישים ביצירת קשרים או בשמירתם.

3.1 התייחסות לקשיים הנובעים מבדידות בקרב קשישים בכנסת בשנים האחרונות

סוגיית הבדידות בקרב קשישים עלתה בשנים האחרונות בדיוני ועדות הכנסת, בדרך כלל במסגרת דיון רחב יותר במצב הקשישים בישראל וללא פירוט בנושא. להלן פירוט כמה דיונים שהתקיימו בשנים האחרונות ועסקו באופן מיוחד בבדידות בקרב קשישים או בפרויקטים הקשורים לנושא זה:

- בדיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות בשנת 2013 בנושא: היתדרדרות במצב הקשישים בישראל, סקר השר לאזרחים ותיקים דאז, חה"כ אורי אורבך, את הקשיים העומדים בפני קשישים והגדיר את הבדידות "מחלת הדור".²⁶

²⁵ אהוד בקר, [תמיכה כלכלית ולא כלכלית בהורים קשישים](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 26 בפברואר 2015, עמ' 2.
²⁶ ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, [היתדרדרות במצבם של הקשישים בישראל – הצעה לסדר-היום \(דיון מהיר\) מאת חה"כ איציק שמולי](#), 20 במאי 2013, עמ' 19.

- ביולי 2015 הוגשו כמה הצעות לסדר-היום שעניינן הפגיעה בקשישים עקב החשש לביטול תוכנית "והדרת פני זקן" (או: "והדרת") שיזם והפעיל המשרד לאזרחים ותיקים ובמסגרתו מתנדבי השירות הלאומי אזרחי יוצרים קשר חברתי עם קשישים בבתייהם (ראו להלן הרחבה על התוכנית).²⁷
- בינואר 2016, בעקבות פרסום סקר של "הקרן לידידות" על מצב הקשישים בארץ, ודוח של זק"א על מותם של קשישים עריריים, הוגשו כמה הצעות לסדר-היום בנושא הטיפול בקשישים בודדים.²⁸ הנושא הועבר לדיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות, אך עד מועד כתיבת מסמך זה טרם התקיים דיון בנושא.²⁹

4. שירותים והטבות המוצעים לקשישים בודדים על-ידי משרדי הממשלה

קשישים בודדים יכולים לבנות לעצמם מערכות תמיכה בשכונות מגוריהם, המורכבות משכנים וחברים, מקהילות דתיות וממסגרות נוספות. אלה עשויים לסייע לקשיש הבודד בעתות משבר ובהתנהלות היומיומית. עם זאת, שירותי הרווחה המוצעים על-ידי המדינה עשויים לסייע גם לקשישים הנהנים מתמיכה חלקית וגם למי שלא עומדת לרשותו כל תמיכה.³⁰ להלן פירוט השירותים הניתנים על-ידי משרדי הממשלה ישירות, באמצעות מחלקות הרווחה ברשויות המקומיות או דרך גופים אחרים. יודגש כי המידע במסמך מבוסס על דיווח המשרדים, וייתכן שנוסף על אלה יש תוכניות או יוזמות מקומיות (למשל של רשות מקומית או של עמותות) לסיוע נוסף או מיוחד ואינן מוכרות לגורמים הממשלתיים, ואלה אינן נסקרות במסמך זה.

4.1 מיזם משותף של משרד הרווחה, ה"ג'וינט" והמוסד לביטוח לאומי להפחתת תחושת

הבדידות בקרב קשישים³¹

המיזם המשותף הוא פרויקט ניסיוני שבמסגרתו מופעלות מגוון תוכניות סיוע לקשישים בהתמודדות עם תחושת הבדידות ובהפחתתה, תוך נקיטת דרכי פעולה ושיטות התערבות שנמצא כי הן יעילות, ומפעילים אותו במשותף הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי, השירות לאזרחים ותיקים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים ו"ג'וינט ישראל – אשל".³²

המיזם הוא פרי דיוני הוועדה הבין-משרדית לבחינת דרכי התמודדות עם בדידות בקרב אנשים זקנים, שהוקמה בשנת 2011 ביוזמה משותפת של משרד הרווחה ו"ג'וינט ישראל – אשל" ובהשתתפות נציגי משרד הבריאות, רשויות מקומיות ועמותות. ועדה זו בחנה את בעיית הבדידות בקרב קשישים ואת

²⁷ להבדיל מהמועצה לקידום האזרח המבוגר, הקרויה גם "והדרת", הפועלת ליצירת שיפור במעמד הקשישים בחברה. הצעה מוכללת לסדר-היום בנושא: קשישים הנפגעים עם ביטול תוכנית "והדרת", מאת חברי הכנסת מנואל טרכטנברג ויעקב מרגי; הצעה לסדר-היום בנושא: קשישים הנפגעים עם ביטול תוכנית "והדרת", מאת ח"כ אילן גילאון; "דברי הכנסת", [הצעות לסדר-היום: הפגיעה בקשישים מביטול תוכנית "והדרת"](#), 8 ביולי 2015, עמ' 140–146, כניסה אחרונה: 12 ביולי 2016.

²⁸ הצעה מוכללת לסדר-היום בנושא: הצורך במתן מענה לבדידות קשישים לנוכח דוח ארגון זק"א, מאת חברי הכנסת רועי פולקמן, איציק שמולי, ענת ברקו וטלב אבו עראר, 25 בינואר 2016.

²⁹ "דברי הכנסת", [הצעות לסדר-היום: הצורך במתן מענה לבדידות קשישים לנוכח דוח ארגון זק"א](#), 27 בינואר 2016, עמ' 164–177, כניסה אחרונה: 11 ביולי 2016.

³⁰ מרכז מידע "רעות – אשל", [זכויות ושירותים לזקן הבודד](#), כניסה אחרונה: 7 ביולי 2016.

³¹ פרק זה מבוסס בעיקר על: אילנית שטיינברגר, מנהלת מיזם "בדידות", "ג'וינט ישראל – אשל", מכתב, 10 ביולי 2016.

³² "ג'וינט ישראל – אשל", [תוכניות "בדידות" – קול קורא](#), כניסה אחרונה: 5 ביולי 2016; אילנית שטיינברגר, מנהלת תוכנית "בדידות", "ג'וינט ישראל – אשל", שיחת טלפון, 5 ביולי 2016.

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

השפעותיה השליליות על מצבם הבריאותי והחברתי. בהמלצותיה, שפורסמו בשנת 2014, נכלל פיתוח תוכניות ייחודיות לקשישים בודדים, שיתמקדו במניעת בדידות, צמצומה או הפגתה.³³ בעקבות המלצות הוועדה פורסם קול קורא לארגונים ללא מטרת רווח ולרשויות מקומיות להציע תוכניות לסיוע לקשישים בודדים. מ-114 הצעות שהתקבלו נבחרו 14 תוכניות אשר יופעלו ב-28 מוקדים במסגרת של פיילוט שלוש שנים, ולאחר שנתיים יופקו לקחים מהתוכניות. יש לציין כי התוכניות שמדובר בהן הן בשלבים אחרונים טרם תחילת יישומן (איתור ומיון קשישים להשתתפות, הכנת הלוגיסטיקה וכדומה), והפעילות אמורה להתחיל בחודשים הקרובים. מספר המשתתפים המתוכנן הוא כ-1,600 קשישים.³⁴

תקציב המיזם הוא כ-7.6 מיליון ש"ח למשך שלוש שנים, וייעודו סיוע בהפעלת התוכניות ותקציב למעטפת (הכשרת אנשי מקצוע, ימי עיון, מחקר הערכה וכדומה). המימון נחלק כך: הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי ו"גוינט ישראל – אשל" מממנים כ-6 מיליון ש"ח בחלוקה שווה, והיתר מקורו בהשתתפות הגופים המפעילים עד 25% בממוצע מעלות כל תוכנית.

התוכניות שנבחרו נועדו לסייע לקשישים בהתמודדות עם תחושת הבדידות ובהפחתתה בנקיטת דרכי פעולה ושיטות התערבות שנמצאו יעילות בתחום זה.³⁵ בין השיטות: קבוצות מונחות, לימודים אקדמיים משותפים עם סטודנטים, ליווי אישי ועוד. להלן דוגמאות.³⁶

- בתוכנית שתופעל על-ידי המועצה האזורית עמק יזרעאל ייכללו שני סוגי פעילות: קבוצה לטיפול קצר-מועד בשיטה הקוגניטיבית-התנהגותית להקניית מיומנויות חברתיות ואישיות להפחתת תחושת הבדידות וקבוצות בעלות עניין משותף (כגון טיולים בטבע הכוללים תרפיה וקבוצה שחבריה חולקים סיפורי חיים); לפי התכנון, לאחר התוכנית יוצמד לכל קשיש מתנדב מהיישוב אשר יסייע לו בבניית תוכנית פנאי, והקשיש ישולב בתכנון אירועים ופעילויות ביישוב.
- תוכנית שתופעל על-ידי העמותה למען הזקן בסחינין, אשר לפי התכנון ייכללו בה קבוצת טיפול בשיטה הקוגניטיבית-התנהגותית, קבוצת טיפול באמצעות בישול ומלאכות מסורתיות ופעילות פרטנית בהנחיית מתנדבים לקשישים המרותקים לביתם.

4.2. תוכניות בהובלת משרד הרווחה והשירותים החברתיים

על-פי תשובת משרד הרווחה והשירותים החברתיים על פנייתנו, כמה שירותים מוצעים לקשישים מטעם רשויות הרווחה שעשויים לתת מענה לצורכי קשישים בודדים בתפקוד היומיומי ובהתמודדות עם משימות מורכבות של טיפול אישי וניהול משק הבית, כמפורט להלן:

- מרכזי יום לקשיש: כיום פועלים 163 מרכזים כאלה ברחבי הארץ, ומסייעים לכ-18,500 אזרחים ותיקים מוגבלים, זכאי חוק סיעוד ותשושים המופנים על-ידי רשויות הרווחה (כ-4,500 מהם במימון משרד הרווחה). מטרת המרכזים היא להציע לקשישים שירותים שיסייעו להם בתפקוד היומיומי, ובכלל זה פעילות חברתית. עלות המרכזים היא כ-34 מיליון ש"ח.

³³ דוח הוועדה לבחינת דרכי התמודדות עם בדידות בקרב אנשים זקנים, 2014, עמ' 3.

³⁴ אילנית שטיינברגר, מנהלת תוכנית "בדידות", "גוינט ישראל – אשל", שיחת טלפון, 14 ביולי 2016.

³⁵ "גוינט ישראל – אשל", תוכניות "בדידות" – קול קורא, כניסה אחרונה: 5 ביולי 2016; אילנית שטיינברגר, מנהלת תוכנית "בדידות", "גוינט ישראל – אשל", שיחת טלפון, 5 ביולי 2016.

³⁶ אילנית שטיינברגר, מכתב, 10 ביולי 2016.

- מועדונים לקשיש: מדובר במועדונים המציעים מסגרת חברתית ותרבותית לפעילות בשעות הפנאי. המועדונים מופעלים על-ידי רשויות מקומיות וארגוני מתנדבים ומקבלים מימון חלקי ממשד הרווחה (יתרת המימון היא בדרך כלל מהרשות המקומית ובמקרה הצורך מהשתתפות חברי המועדון). להלן שלושה סוגי מועדונים הפועלים כיום ומסייעים לקשישים בהתמודדות עם בדידות:³⁷

 - מועדונים חברתיים: המשד מממן ומפעיל בשיתוף עם הרשויות המקומיות פעילות של כ-700 מועדונים המציעים מסגרת יומית לפעילות חברתית ותרבותית לכ-140,000 אזרחים ותיקים עצמאיים. מועדונים אלו מתוקצבים על-ידי המשד בכ-8 מיליון ש"ח.
 - מועדונים מועשרים: בשנים האחרונות החלו לפעול כ-40 מועדונים כאלה, המציעים ארוחות קלות, הסעות ופעילות חברתית ותרבותית. מועדונים אלו, המופעלים בעיקר במקומות שאין בהם מרכזי יום זמינים, ומיועדים לאזרחים ותיקים עצמאיים ועם ירידה קלה בתפקוד. הם משרתים כ-1,500 אזרחים ותיקים ומתוקצבים בכ-4 מיליון ש"ח.
 - מועדוני מופ"ת: מסגרת שהפעלתה החלה בשנת 2014, במסגרת המיזם הלאומי לביטחון תזונתי. מועדונים אלו מציעים ארוחות חמות, הסעות ופעילות חברתית-תרבותית. הם מיועדים לאזרחים ותיקים עצמאיים הסובלים מתזונה לקויה, מבדידות ומחוסר ביטחון כלכלי ואישי. במועד כתיבת המסמך פועלים כ-250 מועדונים כאלה, המסייעים לכ-7,500 אזרחים ותיקים, וכל מועדון מתוקצב בכ-252,000 ש"ח.
- קהילות תומכות: המשד מממן כ-250 תוכניות של קהילה תומכת, אשר לפי נתוניו הן פעילות ב-139 רשויות ומשרתות כ-52,000 אזרחים ותיקים. מטרת התוכנית הזאת היא הגברת הביטחון האישי של האזרח הוותיק ומתן מענה לצרכים חברתיים במגוון שירותים: לכל קהילה יש "אב קהילה" המכיר את החברים ומקיים קשר קבוע אתם לצורך לסיוע בצרכים יומיומיים ובתיקונים קלים בדירה; פעילות חברתית מותאמת לחברי הקהילה; מתנדבים המסייעים בפעילות החברתית ובמשימות יומיומיות; חברי הקהילה מקבלים מכשיר התרעה על מצוקה לשעת חירום ושירותים רפואיים זמינים וקרובים יותר. תקציב המשד לקהילות התומכות הוא כ-10 מיליון ש"ח.³⁸

ממשד הרווחה נמסר עוד כי הוא מפעיל בשיתוף הקרן על שם אלי ודליה הורוביץ ו"ג'וינט ישראל – אשל" את התוכנית "קהילה לדורות". תוכנית זו אמורה לפעול כניסוי, בשלב הראשון, בשש קהילות תומכות קיימות, "ותאפשר שימוש הולם בשירותים קיימים לצד פיתוח שירותים חדשים, אשר בחלקם ייתנו מענה למצבי בדידות של אזרחים ותיקים", בד בבד עם יצירת תשתית של מענה חברתי קהילתי וטיפול לאזרחים ותיקים כדי לאפשר להם להזדקן בכבוד במקום מגוריהם. ממשד הרווחה נמסר כי צפוי שיישום התוכנית יחל בספטמבר 2016.³⁹
- המשד שותף ל"ג'וינט ישראל – אשל" ולקרן סיעוד במוסד לביטוח לאומי בתוכנית שעניינה שילוב שירותי קהילה תומכת בגמלת סיעוד. במסגרת תוכנית זו יוצעו לזכאי חוק סיעוד בכל רמות התלות

³⁷ ענת שגב, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה במשד הרווחה והשירותים החברתיים, מידע בנושא צרכים ומענה לאזרחים ותיקים בודדים, 14 ביולי 2016; מרכז מידע "רעות – אשל", [מועדון לקשיש](#), כניסה אחרונה: 17 ביולי 2016; משד הרווחה והשירותים החברתיים – אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה, [סקירת השירותים החברתיים 2014](#), אוקטובר 2015, עמ' 534. יצוין כי לפי משד הרווחה, לאחרונה אושרה תוספת של 57 מועדוני מופ"ת ו-40 קהילות תומכות לניצולי השואה, בעלות כוללת של כ-40 מיליון ש"ח, ללא פירוט לוח זמנים.

³⁸ ענת שגב, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה במשד הרווחה והשירותים החברתיים, מידע בנושא צרכים ומענה לאזרחים ותיקים בודדים, 14 ביולי 2016; "ג'וינט ישראל – אשל", [קהילה תומכת לזקנים בקהילה](#), כניסה אחרונה: 17 ביולי 2016.

³⁹ שם.

שירותי קהילה תומכת בצירוף שירותים נוספים בתחום התפקוד האינסטרומנטלי. התוכנית תפעל בארבע רשויות וייכללו בה בין היתר שירותים חברתיים למרותקים לביתם ולמי שיכולים להשתלב בפעילות מחוץ לביתם. פעילות זו עשויה לצמצם את תופעת הבדידות בקרב קשישים עם ירידה תפקודית.⁴⁰

- סיוע מיוחד מוצע לניצולי השואה בכ-100 רשויות ברחבי הארץ, הכולל כ-100 מועדונים, קבוצות טיפוליות, סדנאות ועוד. עלות הפעלת שירותים אלו, המשרתים כ-15,000 קשישים, היא כ-7 מיליון ש"ח.

נוסף על שירותים אלו, שנכללו בתשובת המשרד על פנייתנו, נושא הבדידות מוזכר גם בהנחיות לעובד הסוציאלי בבואו לבחון את השירותים לקשישים בקהילה: לקשישים ללא משפחה או ללא משפחה תומכת יש עדיפות בקבלת שירותים בקהילה, ואחד המדדים הנדרשים לקבלת החלטה על מתן שירותים תומכים לקשיש הגר בביתו הוא מצבו המשפחתי – "באיזו מידה מתקיימת תמיכה משפחתית, חברתית וקהילתית בקרבת מקום מגוריו, העשויה לסייע לו."⁴¹ בין השירותים נכללים בין היתר: עזרה בטיפול אישי, בניהול משק הבית ובמימוש הזכויות לשירותים רפואיים ופארה-רפואיים.⁴²

לפי משרד הרווחה, בשל הסובייקטיביות של תחושת הבדידות קשה למדוד את השפעת השירותים האמורים, אולם קשישים שמשותפים בתוכנית באחת מהמסגרות המוצעות עלי-ידי דיווחו על צמצום תחושת הבדידות בעקבות הפעילויות החברתיות המוצעות.⁴³

4.3. המוסד לביטוח לאומי

- שירות הייעוץ לקשיש בביטוח הלאומי:⁴⁴ שירות המנוהל על-ידי עובדים סוציאליים ופועל באמצעות מתנדבים המקבלים הכשרה לכך בקורסים ובקבוצות הדרכה. המתנדבים הם גמלאים בני 55 ומעלה (החתומים על שמירת סודיות) המסוגלים ומוכנים לתרום מזמנם באופן קבוע למען קשישים אחרים בקהילה.⁴⁵ במסגרת השירות מוצעים שירותים לקשישים ולהלן כמה שירותים המיועדים לקשישים בודדים:⁴⁶

○ ביקורי בית קבועים או חד-פעמיים על-ידי מתנדבים. ביקורי הבית הקבועים הם שירות לקשישים המרותקים לבתיהם ותכליתם לסייע ביצירת קשר עם החברה, והביקורים החד-פעמיים נועדו לאתר קשישים שעלולים להימצא במצבי סיכון ומצוקה. בשנת 2014 התקיימו

⁴⁰ גלית מבורך, מנהלת השירות לאזרחים ותיקים במשרד הרווחה, דוא"ל, 21 ביולי 2016.

⁴¹ תקנון עבודה סוציאלית, פרק 4.4: הטיפול בזקן בביתו ובקהילה, 2011, סעיפים 3.3, 4.1.

⁴² יצוין כי, ככלל, שירותי עזרה בטיפול אישי ו/או בניהול משק הבית כאמור לעיל מחליפים את השירות הכלול בחוק ביטוח סיעוד ואינם נוספים עליו. תקנון עבודה סוציאלית, שם, סעיפים 5-6; המרכז לחקר הזיקנה, "מאירס-גיוינט-ברוקדייל", [בחנית סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה](#), ינואר 2011, עמ' 49-50.

⁴³ ענת שגב, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, מידע בנושא צרכים ומענה לאזרחים ותיקים בודדים, 14 ביולי 2016.

⁴⁴ ורה שלום, מנהלת שירות הייעוץ לקשיש במוסד לביטוח לאומי, שיחת טלפון, 11 ביולי 2016.

⁴⁵ המוסד לביטוח לאומי, [ייעוץ לקשיש – כיצד פועל השירות](#), כניסה אחרונה: 10 ביולי 2016.

⁴⁶ יש שירותים נוספים, כגון מוקד טלפוני ועזרה בתרגום ובמילוי טפסים, שאינם קשורים באופן ייעודי לנושא מסמך זה ולפיכך לא פורטו כאן. המוסד לביטוח לאומי, [ייעוץ לקשיש – השירותים הניתנים במחלקות הייעוץ לקשיש](#), כניסה אחרונה: 10 ביולי 2016.

כ-27,500 ביקורי בית ראשוניים וכ-350,000 ביקורי בית קבועים אצל כ-6,500 קשישים בממוצע חודשי.⁴⁷

○ קבוצות תמיכה לקשישים במצבי משבר. סוגי הקבוצות שונים מסניף לסניף, ונקבעים לפי צורכי האוכלוסייה (למשל קשישים עיוורים, בני-זוג של חולים סיעודיים, בני דור הביניים המתמודדים עם משברי הזיקנה של הוריהם ועוד). בשנת 2014 פעלו 80 קבוצות תמיכה לאלמנים ואלמנות.⁴⁸

○ סיוע במיצוי זכויות: לפי מנהלת השירות, בדידות עלולה להוביל לאי-מיצוי זכויות בקרב קשישים, עקב חוסר אמון במערכת, היעדר מידע הנדרש למיצוי זכויות או בושה המונעת בקשת סיוע. במסגרת שירות זה מוצעים סיוע נקודתי באמצעות מתנדבים, ימי מידע לגמלאים חדשים ומוקד ייעוץ טלפוני.

● לפי דוח של המרכז לחקר הזיקנה, במסגרת מבחן הזכאות לגמלה לפי חוק הסיעוד נקבע שזקנים שגרים לבד מקבלים נקודות זכות נוספות, מעבר למבחן התלות – נקודות זכות שבמקרים רבים מאפשרות להם לעבור את סף הזכאות. כמו כן, במסגרת תוכנית הטיפול לזכאי סיעוד תיוחד תשומת לב לחלוקת ימי הטיפול על פני השבוע, כדי לאפשר – במידת האפשר – כניסה יומית של מטפל לבית הזקן.⁴⁹

● במסגרת מבחן התלות לגמלת סיעוד:⁵⁰

○ מי שנמצא כי הוא תלוי לחלוטין בכל פעולות היום-יום בשל קשיי ניידות חמורים או תלוי לחלוטין בכל פעולות היום-יום בסיוע בטיפול בהפרשות זכאי לגמלה בשיעור 150% (אם אינו בודד) ובשיעור 168% (אם הוא בודד), בלא צורך לצבור נקודות מתחומים אחרים במבחן התלות.

○ נבדק עיוור (על סמך תעודת עיוור או אישור מרופא עיניים) שהוא בודד מקבל גמלה בשיעור 91%, אלא אם כן נמצא כי הוא תלוי במידה המזכה בגמלה בשיעור גבוה יותר.

● מקבלי קצבת שר"מ (שירותים מיוחדים) היו זכאים להטבות אוטומטיות בגמלה אם היו מוגדרים בודדים, כלומר מי שאינם גרים במסגרת משפחתית או שמתגוררים עם בן-זוג שגם הוא נכה. עם שינוי בחינת הזכאות בשנת 2014 התייתרה התוספת האוטומטית לאדם בודד, היות שבמבחן נבדקת יכולת ביצוע הפעולות הקשורות למשק ביתו של הקשיש, ומגבלות הנובעות מתלות בזולת יבואו לידי ביטוי במסגרתו באופן שמייתר את התוספת האוטומטית.⁵¹

⁴⁷ שם, [דוח שנתי 2014](#), ספטמבר 2015, עמ' 132.

⁴⁸ המוסד לביטוח לאומי, [דוח שנתי 2014](#), ספטמבר 2015, עמ' 132.

⁴⁹ "מאיי-ס-ג'וינט-ברוקדייל" – המרכז לחקר הזיקנה, [בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה](#), ינואר 2011, עמ' 49-50.

⁵⁰ המוסד לביטוח לאומי, שם, עמ' 137.

⁵¹ אגף גמלאות נכות במוסד לביטוח לאומי, [חוזר נכות מס' 1951: הוספת מבחן ה-IADL כמבחן זכאות נוסף לקצבת שירותים מיוחדים](#), 2014, עמ' 3, 17-20.

- שירותי קבורה לקשיש בודד : נפטר ערירי שאין לו קרובי משפחה מדרגה ראשונה בישראל זכאי להקמת מצבה על חשבון המוסד לביטוח לאומי.⁵²

⁵² המוסד לביטוח לאומי, [קצבאות והטבות: דמי קבורה](#), כניסה אחרונה: 7 ביולי 2016.

4.4. המשרד לשוויון חברתי

להלן עיקרי תשובת המשרד לשוויון חברתי על פנייתנו בנושא השירותים הממוקדים בסיוע לקשישים בודדים:⁵³

- המוקד הטלפוני לאזרחים ותיקים (8840*): צוות מוקד זה מקבל הכשרה מיוחדת בנושא הבדידות. הכשרה זו חשובה במיוחד מכיוון שהמוקד מקבל פעמים רבות שיחות שבהן מטרת המתקשר, המוצהרת או שאינה מוצהרת, היא לשוחח עם מישהו ולהפיג את תחושת הבדידות. הצוות המטפל מונחה לשים לב לסימנים שהמתקשר מבטא. במקרים שבהם המתקשר מזוהה כבודד המוקדן מונחה להתייחס נוסף על סיוע במימוש הזכויות הכלכליות למצבו האישי של הקשיש ולזהות מקרים שבהם יש צורך בהתערבות גופי הרווחה של הרשות המקומית ולעדכן את המתקשר בדבר האפשרויות העומדות לרשותו באזור מגוריו, כגון מועדוני קשישים, פעילויות תרבות וכדומה. לפי נתוני המשרד, בשנה וחצי האחרונות פנו כ-1,500 אזרחים ותיקים למוקד ודיווחו באופן ישיר כי הם חווים בדידות. עם זאת, להערכת המוקד טופלו כ-5,000 פניות מאזרחים ותיקים בודדים אשר לא דיווחו באופן מפורש על בדידות. נוסף על כך המוקד מפנה לגופים אחרים במקרים המפורטים להלן:

- במקרה הצורך ובהסכמת המתקשר המוקד מעביר את פרטיו לשירות הייעוץ לקשיש במוסד לביטוח לאומי, כדי שזה יוכל לשלוח אליו מתנדב. עד כה הפנה המשרד 410 אזרחים ותיקים לשירות זה.

- לניצולי השואה העומדים בקשר עם המוקד מוצע סיוע מהקרן לרווחת ניצולי השואה, אשר שולחת לביתם מתנדב חברתי שהוכשר באופן מקצועי. לפי המשרד, כ-600 אזרחים ותיקים הופנו לשירות זה.

- במקרים שבהם הפונה מבטא צורך בשיחה עמוקה יותר, הוא מופנה לקו הקשישים של ער"ן.⁵⁴

- "והדרת פני זקן": תוכנית זו מציעה סיוע לאזרחים ותיקים באמצעות מתנדבי השירות הלאומי-אזרחי המגיעים לבתי הקשישים מדי שבוע ומסייעים להם בשגרת היום-יום שלהם, בהשתלבות בחיי הקהילה ובהפגת תחושת הבדידות. התוכנית פועלת במגזר הכללי, במגזר החרדי ובמגזרי המיעוטים. לפי המשרד לשוויון חברתי, בשנה האחרונה הגיעו מתנדבים במסגרת פרויקט זה (240 בני ובנות שירות וכ-200 אברכים בתוכנית מיוחדת למגזר החרדי) לכ-2,300 אזרחים ותיקים ופעלו בכ-100 מרכזים קהילתיים.⁵⁵

- "סטודנטים למען אזרחים ותיקים": מתן מלגות לסטודנטים המשתתפים בפעילות במועדונים לאזרחים ותיקים, במרכזים קהילתיים ובבתי ניצולי השואה ובסיוע לקשישים במיציא זכויות. לפי המשרד, בשנה האחרונה השתתפו בתוכנית זו 420 מלגאים שעמדו בקשר עם כ-5,100 אזרחים ותיקים.⁵⁶

⁵³ המשרד לשוויון חברתי, מכתב: מידע בנושא צרכים ומענה לאזרחים ותיקים בודדים, 14 ביולי 2016.

⁵⁴ שם.

⁵⁵ שם; גלעד סממה, מנכ"ל המשרד לאזרחים ותיקים, [סיכום פעילות המשרד לאזרחים ותיקים – שנת 2013](#), 5 במרס, 2014, עמ' 3; נתנאל רובינשטיין, עוזר מנכ"ל המשרד לשוויון חברתי, דוא"ל, 21 ביולי 2016.

⁵⁶ נתנאל רובינשטיין, שם.

- "כאן גרים" – שילוב סטודנטים עם אזרחים ותיקים: פרויקט זה, ששותפים בו משרד הבינוי והשיכון, המשרד לשוויון חברתי והתאחדות הסטודנטים והסטודנטיות בישראל, מאפשר לקשישים בעלי דירות לשכן בביתם סטודנט שמקיים פעילות חברתית עמם במשך חמש שעות בשבוע לפחות ומשתתף בעלות המגורים (בסך 300 ש"ח בחודש). התוכנית נועדה בין היתר לתת מענה חברתי לאזרחים ותיקים, לסייע בהפגת בדידותם, לשפר את ביטחונם האישי ולעודד אותם להישאר בקהילה. לפי המשרד לשוויון חברתי, בשנתיים שבהן מיזם זה פועל צוותו בסך הכול כ-380 זוגות של סטודנטים ואזרחים ותיקים.⁵⁷
- פעילות פנאי וספורט: המשרד לשוויון חברתי מקדם את תרבות הפנאי והספורט בקרב אזרחים ותיקים במגוון פעולות, כגון "שלישי בשליקס", שבה מוצעות לאזרחים ותיקים הנחות במוזיאונים, בתיאטראות, בבתי-קולנוע ועוד, ופעילות לקידום ספורט עממי בקרב קשישים (בשיתוף "גיוינט ישראל – אשלי"). פעילויות אלו נועדו בין היתר לעודד קשישים לצאת מהבית וליצור קשרים חברתיים. נוסף על שירותים אלו, שנכללו בתשובת המשרד, נכללות תוכניות דומות בדוחות ובפרסומים אחרים שלו וגם בהן מוצעים תכנים שיש להם זיקה להפגת הבדידות של קשישים:⁵⁸
 - תנועות נוער: מיזם "ותיקים בתנועה", שבו משתתפים קשישים בפעולות של תנועות נוער של כל המגזרים – כללי, דתי, חרדי, ערבי ובדואי. בשנת 2014 השתתפו במיזם זה כ-35,000 קשישים וכ-47,000 בני-נוער.⁵⁹ בשנת 2016 השתתפו במיזם כ-58,000 קשישים וכ-70,000 חניכים בני-נוער.⁶⁰
 - "אהלינא": מיזם המפעיל בני ובנות שירות לאומי בני מיעוטים בסיוע לאזרחים ותיקים בפעילויות משותפות כגון למידה ויצירה, שיח, קריאה והליכה משותפת. בשנה האחרונה השתתפו בתוכנית זו כ-150 מתנדבים ו-1,050 אזרחים ותיקים.⁶¹
 - פרויקט "מזקנים אתבונן", בשיתוף בית-התפוצות, שבו ילדים מתעדים את סיפור חייהם של קשישים שהם נפגשים עמם מדי שבוע במהלך השנה.
 - הפעלת "כיתות ותיקים" בבתי-ספר, שבהן ילמדו אזרחים ותיקים מקצועות העשרה (כגון תנ"ך, ספרות, היסטוריה ועוד). לפי תוכנית העבודה לשנת 2016 היו אמורות לפעול בשנה זו 45 כיתות כאלה.⁶²

⁵⁷ יש לציין ההשתתפות בתוכנית הייתה נרחבת יותר אולם חלק מהמשתתפים פרשו או נפסלו במהלך השנה. משרד הבינוי והשיכון, "כאן גרים" – שילוב סטודנטים במגורים עם אזרחים ותיקים, כניסה אחרונה: 14 ביולי 2016; המשרד לשוויון חברתי, מכתב: מידע בנושא צרכים ומענה לאזרחים ותיקים בודדים, 14 ביולי 2016; עדי והב, מנהל תחום פרויקטים במשרד הבינוי והשיכון, שיחת טלפון, 10 ביולי 2016.

⁵⁸ גלעד סממה, מנכ"ל המשרד לאזרחים ותיקים, סיכום פעילות המשרד לאזרחים ותיקים – שנת 2013, 5 במרס 2014, עמ' 4. ⁵⁹ משרד ראש הממשלה, ספר תוכניות העבודה לשנת 2014, עמ' 22.

⁶⁰ שם, ספר תוכניות העבודה לשנת 2016, עמ' 541-542; נתנאל רובינשטיין, עוזר מנכ"ל המשרד לשוויון חברתי, דוא"ל, 21 ביולי 2016.

⁶¹ נתנאל רובינשטיין, שם.

⁶² משרד ראש הממשלה, ספר תוכניות העבודה לשנת 2014, עמ' 12; ספר תוכניות העבודה לשנת 2016, עמ' 531.

4.5. משרד הבריאות

בנוהלי משרד הבריאות מוגדרת קבוצת האוכלוסייה שמסמך זה עוסק בה "קשיש ערירי", ולפיהם ערירי הוא מי שאין לו אישה או בעל ואינו חי בזוגיות. לעתים משתמשים במושג זה גם לציון אנשים שאין להם מערכות תמיכה זמינות (כגון מי שילדיו בחו"ל או שנזנח על-ידיהם).⁶³

- בבתי החולים הכלליים מטפלים עובדים סוציאליים בקשישים עריריים מכוח היותם מוגדרים "אוכלוסייה בסיכון פסיכו-סוציאלי גבוה". בטיפול נכללים קידום זכויות וייצוג בפני האחראים למתן שירותים ומוסדות ציבור, סיוע לצוות המטפל באבחון גורמים פסיכו-סוציאליים תוך כדי טיפול ושיפור התפקוד האישי והבין-אישי.⁶⁴

- השתתפות המדינה במימון אשפוז סיעודי ("קבלת קוד"):⁶⁵

- במסגרת אשפוז סיעודי יש העדפה של קשישים עריריים בכלל המועמדים לקבלת סיוע במימון האשפוז. בזמן כתיבת מסמך זה היו במסגרות אשפוז סיעודי כ-195 קשישים שסווגו כעריריים.

- האגף לגריאטריה והשירות הארצי לעבודה סוציאלית של משרד הבריאות מעורבים בטיפול בקשישים במסגרות שונות, ובמקרים שבהם נראה כי אין לקשיש פתרון והוא נתון בסכנה מצבו מוגדר "הכרח אשפוז" והוא מקבל קוד לאשפוז סיעודי מיידי לפני השלמת בדיקת זכאות.

- היות שבמרבית המקרים שבהם נדרש אשפוז של עריריים נדרש גם מינוי אפוטרופוס בעבורם, ומאחר שהליך מינוי אפוטרופוס הוא ממושך, נבנה מסלול ישיר שבו קבלת הקוד המאפשרת אשפוז מותנית בהגשת בקשה למינוי אפוטרופוס בלבד, ואין צורך להמתין למינוי עצמו.

⁶³ מלכה פרגר, מנהלת השירות הארצי לעבודה סוציאלית במשרד הבריאות, דוא"ל, 14 ביולי 2016.

⁶⁴ מינהל רפואה במשרד הבריאות, [חוזר מס' 35/99 : הפעלת שירותי עבודה סוציאלית בבתי-החולים](#), אוגוסט 1999.

⁶⁵ מלכה פרגר, שם.

